

Крістіан Скрипкару
(Чернівці)

СЕРЕДНЄ ПОДУНАВ'Я В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ БОЛГАРСЬКИХ ПРАВИТЕЛІВ У ІХ - ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ X ст. (за археологічними даними)

У ІХ–Х ст. одним із найбільш могутніх державних утворень у Південно-Східній Європі була Перша Болгарська держава. Починаючи з ІХ ст., болгарські правителі проводили активну зовнішню політику та здійснювали воєнні експансії на різні регіони Південної, Центральної та Східної Європи. На початку ІХ ст. хан Крум завоював центральні та східні території Аварського каганату, приєднавши їх до свого ханства. Внаслідок цієї війни держава болгар стала сусідом Франкської імперії, яка, в свою чергу, розгромила західні території Аварського каганату. Кордон між державами встановлювався по середній течії р. Дунай. Окрім того, хан Крум успішно воював з Візантією. Саме за його правління Перша Болгарська держава закріпила свої межі з середньовічною Сербською державою, плацдармом якої стало Поморав'я. Війни Крума в долині р. Струми дали поштовх до воєнної експансії на держави Адриатики. Зокрема об'єктами експансії стали західні Балкани [1, с. 321–376]. Там розташовувалася середньовічна Сербська держава, яка включала в себе такі області, як Рашка, Дукля, Травунія, Паганія, Захумле, Боснія та частина Хорватії. Окрім того об'єктами експансії болгарських військ стали землі сербського Помор'я та Подунав'я.

За наступника Крума, хана Омуртага, важливі та ключові військові дії проводилися на північному заході країни. Насамперед, хану довелося придушувати сепаратистські тенденції у Середньому Подунав'ї. Племена тимочан, ободритів та бранічевців перейшли під владу франкського імператора Людовіка Благочестивого. У 827–829 рр. хан Омуртаг здійснив похід на західні кордони держави, де придушив повстання слов'янських племен та остаточно утвердив західні кордони Болгарії [1, с. 376–424; 2, с. 174–192]. Саме в цьому контексті варто згадати про терени Паннонії, які стали плацдармом для воєнної експансії на середньовічну Сербію з півночі. Таким чином на середину 30-х рр. ІХ ст. був створений успішний плацдарм для воєнної експансії болгарського війська на терени західних Балкан де знаходилася Сербська держава. У середині ІХ ст., окрім сербського, досить потужним було військо хорватів, які перебували під значним впливом Східно-Франкського королівства. Окрім того, хорватський князь Трпїмір був незадоволений успішними війнами болгар у Сербії та боявся нападу на свої землі. Отже, на середину ІХ ст. на теренах Західних Балкан склалася достатньо складна зовнішньополітична ситуація. Середньовічна Сербська держава була затиснута з усіх боків, і змушена була вести війни з Першою Болгарською державою на сході, південному сході, півночі та з хорватами, що наступали з заходу. Для дослідження означеної проблеми ключовими виступають знахідки предметів озброєння з Середнього Подунав'я, які дозволяють прослідкувати тенденції розвитку військової справи тогочасних державних утворень.

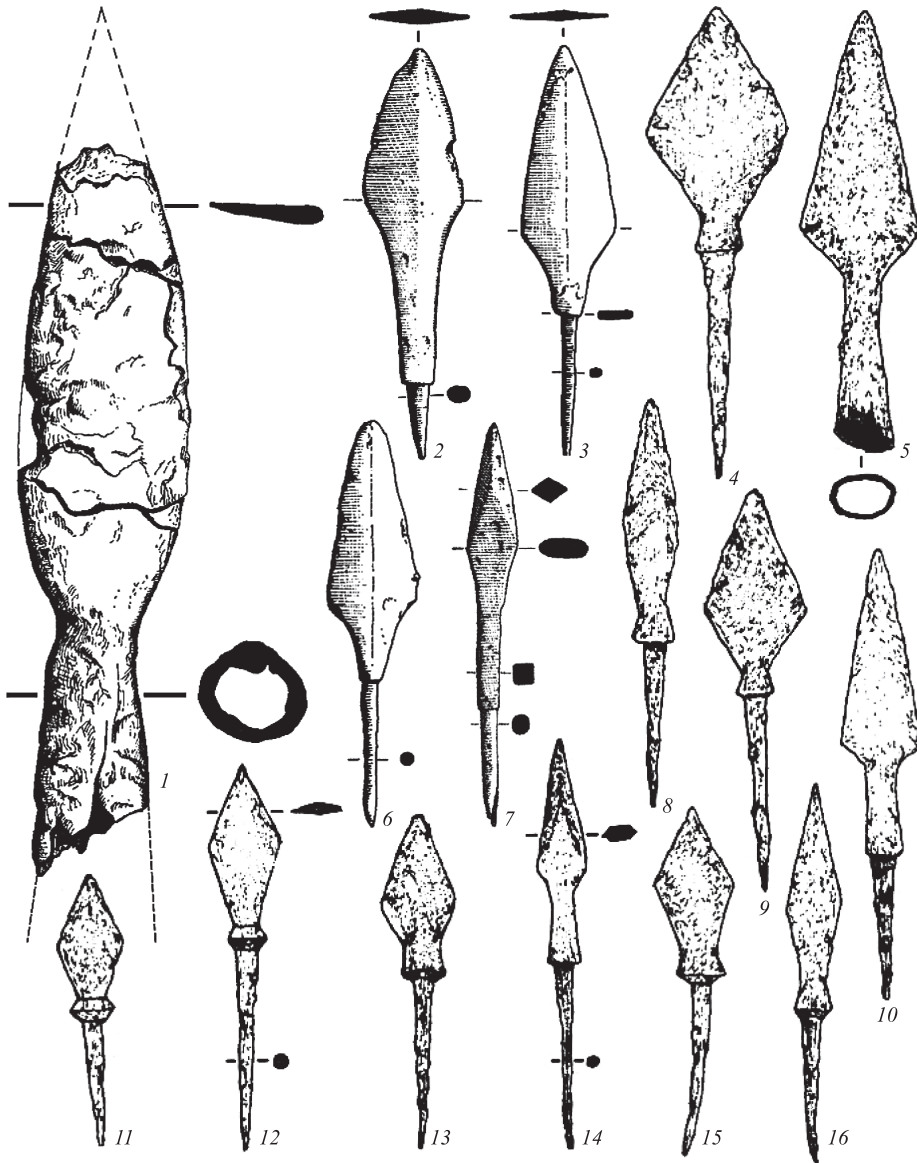

Рис. 1. Наконечники стріл із середньовічних укріплень Сталац (4, 5, 8–16) (за D. Minić) і Врсеніце (Сербія) (1–3, 6, 7) (за M. Popović, V. Bikić)

Відзначимо, що болгарсько-сербські війни IX ст. та походи на терени Середнього Подунав'я, незважаючи на широкую джерельну базу, все ж вивчені недостатньо. Так неопрацьованими, несистематизованими та неузагальненими залишаються археологічні матеріали із середньовічних фортець, розташовані на території західних Балкан. Останні представлені предметами озброєння, прикрасами, деталями поясних гарнітур, спорядженням вершника та коня тощо. Так, найбільш важливими

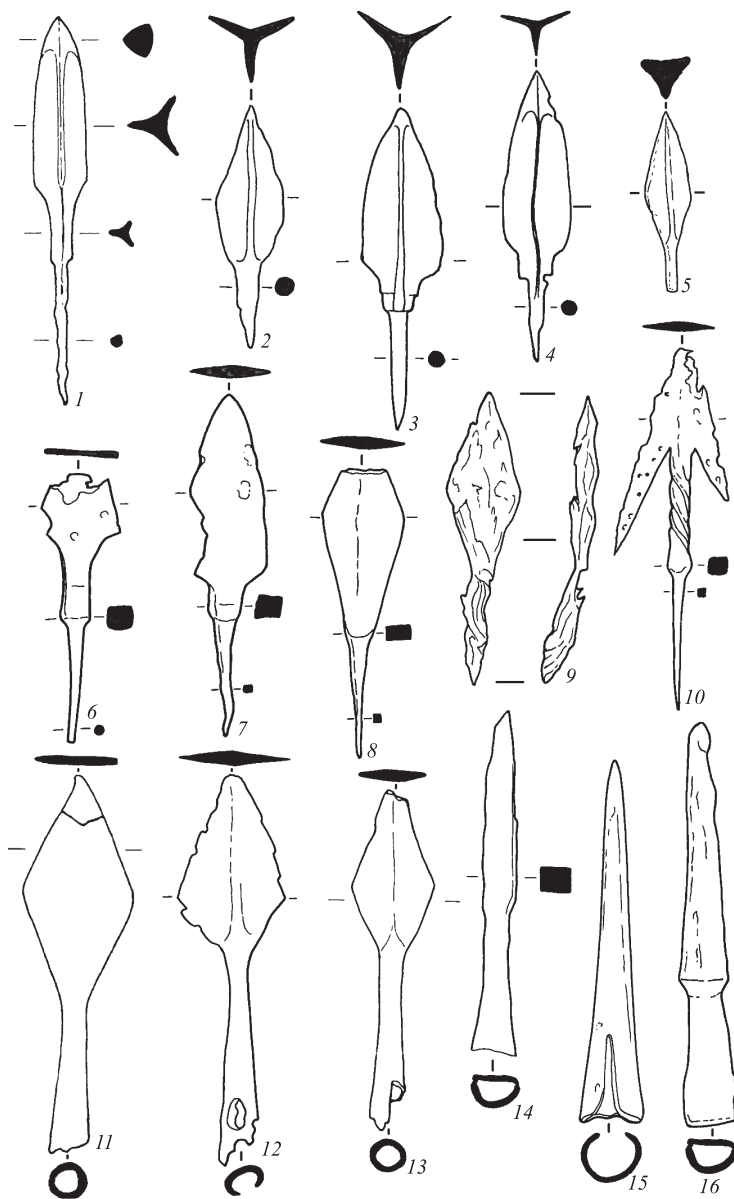

Рис. 2. Наконечники стріл з середньовічного укріплення у Джердапі (за Р. Špehar)

середньовічними укріпленнями де виявлено зброю IX–X ст., є Белград, Ніш, Рас, Малі Зворнік, Сталац (Рис. 1), Бранічево. Писемні джерела представлені повідомленнями Симеона Логофета та Константина Багрянородного. Порівняно важко визначити тактику та стратегію болгарської та сербської армій у бойових діях середини IX ст. в Середньому Подунав'ї. Археологічні джерела на нашу думку, є ключовими у висвітленні болгарсько-сербських війн. Вони дозволяють простежити окремо бол-

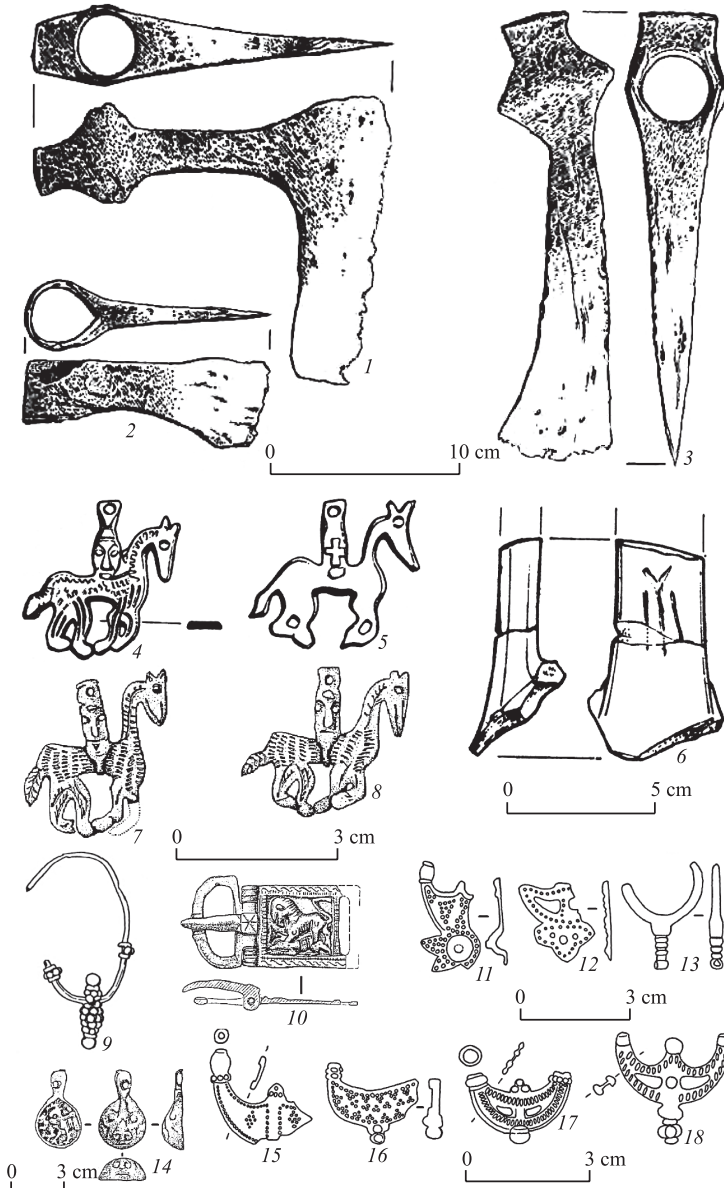

Рис. 3. Предмети матеріальної культури з пам'яток IX–X ст. у Середньому Подунав'ї: 1–6 – за М. Поповіч, V. Ivanišević; 7–10, 14 – за И. Микулчік; 11–13, 15–18 – за Р. Špehar

гарські, візантійські, франкські та слов'янські впливи та їх поширення на окремих територіях західних Балкан. Так, до основних робіт варто віднести праці Х. Грачанина щодо болгарсько-франкських відносин у південній Панонії, М. Алексіча – по предметах озброєння IX–X ст. з Белградського музею [3, с. 195–216], Й. Валерієва – по середньовічних амулетах з Болгарії, аналогії яких знайдені в області Бранічево, А. Мажару стосовно політичної історії та міжнародних відносин Болгарії, Сербії та

інших державних утворень у IX–X ст. Крім того, необхідно відзначити праці В. Іванішевіча, І. Бугарського, А. Ніколова, П. Шпехар, які стосуються слов'янської археології та розкопок області Бранічево (Рис. 2; 3), Градіни, Белграда тощо. Загалом відзначимо, що археологічна база проблематики болгарсько-сербських відносин не є великою. На сьогодні існує проблема виділення болгарських пам'яток IX та X ст., що пов'язується передусім з війнами ханів Омуртага, Пресіана та Бориса у IX ст. та Симеона в X ст.

Археологічні джерела дозволяють виділити три напрямки експансії болгарських військ, а саме Сербське Помор'я, Середнє Поморав'я та Сербське Подунав'я, тобто земель які безпосередньо примикають до р. Дунай. Ці території були об'єктом експансії болгарських ханів на початку IX ст., наслідком чого стало їх приєднання до Першої Болгарської держави [1, с. 321–376]. Терени Середнього Подунав'я стратегічно були дуже важливими, оскільки існував прямий вихід до річки, що також дозволяв контролювати морські порти на північний захід від Сербської держави. Окрім того, Сербія отримувала безпосередні зв'язки зі Східно-Франкським королівством. Археологічні знахідки IX–X ст. на території Сербського Подунав'я є досить багаточленними. Беручи до уваги той факт, що болгарські старожитності IX ст. були виявлені у Сербському Подунав'ї, можна вважати, що освоєння болгарями означених територій відбувалося саме у цей час. Найважливішими укріпленнями цього періоду у Сербському Подунав'ї були фортеці та поселення у Бранічеві, Белграді [3, с. 195–216], Сремі Вінчі, Врашці, Гамзіграді, Раковці, Великому Градці тощо. Важливу інформацію щодо розвитку військової справи у IX–X ст. в Середньому Подунав'ї дають предмети озброєння. Зокрема у Народному музеї у Белграді зберігаються наконечники стріл [3, с. 195–216]. Показово, що у Белграді також були знайдені втульчасті наконечники стріл з перевитою шийкою, аналогічні наконечникам з Ніша, два трьохлопастних наконечники стріл та два листоподібні. Усі вістря відносяться до періоду VII–XI ст. Важко сказати наскільки просунулися в глибину Сербської держави болгарські війська, але можна стверджувати, що до початку правління болгарського царя Симеона болгари ймовірно контролювали повністю лише Сербське Подунав'я, частину Поморав'я, а також південно-східну частину сербського Помор'я.

У першій половині X ст. Перше Болгарське царство та Сербія не воювали. У 917 р. візантійці примусили Петра Гойніковіча шляхом підкупу розірвати союз з Симеоном I. Після розгрому візантійських військ 20 серпня того ж року в битві при Ахелой болгарський цар призупинив похід на Константинополь і закликав до оборони західних кордонів. Восени 917 р. за наказом царя болгарські війська під командуванням Феодора Сігріци вторглися в Сербію, по відношенні до правителя якої Гойніковічу була передбачена кара за зраду. За наполяганням болгар в місце розташування їх штабу прибув Петр Гойніковіч, якого вони відразу зв'язали і відправили до в'язниці у Великий Преслав, де він і помер. Правителем країни був призначений проболгарськи налаштований Павле Брановіч.

У 921 р. болгари захопили практично всі землі Балканського півострова, що належали Візантії, яка, у свою чергу, спробувала схилити Сербію до вигнання болгар. Роман I Лакапін відправив до Сербії армію під командуванням Захарія Первославлевіча, який був розбитий і засланий в Болгарію, якого останні планували використовувати тільки в разі підняття заколоту Павле. Однак візантійці залучили Павле на свою сторону шляхом підкупу, і, коли болгари підступили до Адріанополя

і взяли його в облогу, серби підняли антиболгарське повстання. Симеон I з легкістю розбив візантійців. В. Златарський відносив цей похід до 922 р.

Внаслідок військових кампаній у IX – першій чверті X ст. Перша Болгарська держава значно розширила свої кордони на захід та, що найбільш важливо, познайомилася з військовою культурою сербів, хорватів та франків, що відобразилося в подальших воєнних кампаніях болгарських військ у Центральній та Східній Європі в кінці X–XI ст.

1. Златарски В. Н. История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част I. Епоха на хуно-българското надмощие (679–852). – София: Наука и изкуство, 1971. – 447 с.
2. Калініченко В. А. Військові кампанії хана Омутарга у 814–831 рр. (до постановки проблеми) // Карпатика. – 2014. – Вип. 43. – С. 174–192.
3. Алексій М. Оружје из средњевоковне збирке народног музеја у Београду // Гласник Српског археолошког друштва. – Београд, 2000. – № 17. – С. 195–216.
4. Popović M., Ivanišević V. Grad Braničevo u srednjem veku // Starinar. – 1988 (1989). – № 39. – S. 125–179.
5. Митић С. Врхови стрела из средњевоковне збирке Народног музеја у Нишу // Зборник. Народни музеј Ниш. – 2013. – Број 22. – С. 47–72.
6. Митић С. Секире из средњевоковне збирке Народног музеја у Нишу // Зборник. Народни музеј Ниш – 2014. – Број 23. – С. 20–34.
7. Јанковић Ђ. Српско Поморје од 7. до 10. столећа. – Београд: Српско археолошко друштво, 2007. – 257 с.